

БАЛКАНСКИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ФАМИЛИЯТА МУСТАКОВИ

СБОРНИК С МАТЕРИАЛИ
ОТ МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ГАБРОВО, 18–19 СЕПТЕМВРИ 2007 Г.

GABROVO SUR LA YANTRA.

L'hôtel Manak ancien Khan, à Bucharest. — Dessin de Lascob.

БАЛКАНСКИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ФАМИЛИЯТА МУСТАКОВИ

БАЛКАНСКИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ФАМИЛИЯТА МУСТАКОВИ

Сборник с материали от
Международна научна конференция
Габрово, 18–19 септември 2007 г.

Съставители:

Доц. д-р *Пламен Митев*, ст. ас. *Ваня Рачева*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2008

На повечето любители на историческото познание името *Мустакови* днес не говори почти нищо. Дори специалисти по проблемите на Българското възраждане биха се затруднили да подредят „родословното дърво“ на братята Иван и Велчо Мустакови и техните наследници или да прецизират архивите, съдържащи документация за тях.

Сборникът идва да запълни една празнота в изследванията за историята на българите през XVIII и XIX в. Томът съдържа материали от Международната научна конференция, организирана от Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Института по балканистика при БАН и с любезното домакинство на Регионалния исторически музей в гр. Габрово, проведена през септември 2007 г.

Част от материалите са посветени както на по-общи икономически теми, така и на конкретната стопанска изява на няколко поколения българи, живеещи в емиграция. Други текстове разглеждат в детайли аспекти от обществено-политическата изява на представители от голямата фамилия Мустакови. Трети коментират отделни проблеми, свързани с формирането и запазването (или постепенното загубване) на национална идентичност в мултиетническа среда. Ценни са и статиите, въвеждащи в обръщение малко познат или новооткрит документален материал в наши и чужди архиви.

Съставителите на сборника изказват своята благодарност към колегите от РИМ – Габрово, които не само приеха да са домакини на научната среща, но и участват във финансирането на изданието. Убедени сме, че настоящият том е сполучливо начало за бъдещо подробно проучване на представителите на фамилията Мустакови и се надяваме той да представлява интерес не само за тесни специалисти, но и за по-широка аудитория.

© 2008 Пламен Митев, Ваня Рачева – съставители, предговор

© 2008 Андреас Либератос, Ваня Рачева, Вела Лазарова,

Владимир Стойчев, Даниела Цонева, Елка Дроснева,

Иван Русев, Иво Жейнов, Ирена Узунова,

Кета Мирчева, Мария-Тоска Шкодрева, Надя Данова,

Надя Манолова-Николова, Николай Жечев,

Петър Тоцев, Пламен Митев, Светлана Дончева, Стефана Таринска,

Стефка Боева, Цоньо Петров, Никола Плавшић, Dimitrios Kontogeorgis

ISBN 978-954-07-2778-3

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор – Пламен Митев, Ваня Рачева.....	7
Николай Жечев. Братя Димитър и Христо Мустакови и българската просвета през Възраждането	15
Мария-Тоска Шкодрева. Габровските търговци Мустакови – възгледи и обществена изява	32
Петър Тоцев. За Габрово през XVI–XVIII в.	37
Пламен Митев. За ползата от сдружаването (щрихи от съвместната дейност на братя Мустакови и х. Христо от Габрово).....	44
Иван Русев. Европейски идеи и влияния в българското търговско образование през Възраждането.....	60
Dimitrios Kontogeorgis. Greek and Bulgarian merchants at the Principality of Wallachia during the second quarter of the 19 th century. A comparative approach (Димитриос Кондогеоргис. Гръцки и български търговци във Влашкото княжество през втората четвърт на XIX век. Сравнително изследване)	80
Светлана Дончева. Мрежи и партньори: търговската къща на хаджи Януш Коста Петре от Крайова.....	92
Иво Жейнов. Стопанска специализация на Русе през Възраждането (до 1878 г.) Център на протоиндустриално манифактурно-фабрично производство (средата на XVIII – средата XIX в.).....	98
Надя Данова. Някои нови данни за братя Мустакови.....	119
Елка Дроснева. Храбрите списания, Кьопен, Мустаков и... ..	150
Даниела Цонева. По въпроса за взаимоотношенията между Васил Априлов – Димитър и Христо Мустакови.....	173
Вела Лазарова. Българският възрожденски печат за Мустакови.....	190
Никола Плавшић. Димитр Иванович Мустаков – агент и съветник кнеза Милоша и Къняжеско-сръпске агенције у Букурешту	194
Ваня Рачева. За един агент на княз Милош Обренович. Или щрих от политическата кариера на Димитър Мустаков.....	200
Ирена Узунова. Тревненският род Мустакови.....	239

Владимир Стойчев, Стефана Таринска. Национална идентичност в мултикултурен контекст: родът Мустакови в Букурещ	243
Надя Манолова-Николова. За букурещките българи Анастас х. Георги Полизов, Добри х. Йоан Бакалоглу и Стефан Попович.....	258
Андреас Либератос. Финансиране на училищата на Балканите през XIX век. Някои бележки въз основа на примери от Пловдив и Габрово ...	266
Даниела Цонева. Габрово и габровци през XVIII–XIX век	275
Цоньо Петров. Приносът на букурещкия и одеския български център за Възраждането и Освобождението на България	305
Стефка Боева. 100 години по-късно: обратно от Дунав до Балкана по силата на Крайовската спогодба и вписването на семейство от Тулча в културния живот на Габрово.....	324
Надя Данова, Кета Мирчева, Андреас Либератос. Гръцки документи от Христо (Христофор) Мустаков	340

ЗА ПОЛЗАТА ОТ СДРУЖАВАНЕТО (ЩРИХИ ОТ СЪВМЕСТНАТА ДЕЙНОСТ НА БРАТЯ МУСТАКОВИ И Х. ХРИСТО ОТ ГАБРОВО)

ПЛАМЕН МИТЕВ

Първите по-известни представители на голямата габровска фамилия Мустакови са братята х. Велчо и х. Иванчо. За съжаление документалните свидетелства за техния живот и дейността им са фрагментарни. На основата на включената до момента в научно обръщение информация би могло да се предположи, че са родени през 30-те или 40-те, но не по-късно от началото на 50-те години на XVIII в. Не разполагаме с подробности за тяхното семейство и за ранните години от живота им. Със сигурност се знае, че баща на Велчо и Иван е х. Никола Мустаков, който, за да посети Божи гроб по онова време, е бил, най-вероятно, влиятелен и заможен първенец¹. Добре водената от двамата братя кореспонденция дава основание да се приеме, че те са били грамотни и в търговската си дейност свободно са ползвали влашки и гръцки език. Не се знае как по-точно са натрупали богатството си, не са ясни и обстоятелствата, подтикнали ги да напуснат родното Габрово, нито пък времето на тяхното установяване в Букурещ. Неслучайно авторите, отбелязващи решението на х. Велчо и на х. Иванчо да емигрират на север от р. Дунав, предпочитат да използват по-общите изрази: „краят на XVIII в.“ или пък „последните десетилетия на XVIII в.“². Наличните сведения подсказват само, че първо към Влашко се отправя х. Велчо, като най-вероятно това става в края на 70-те или най-късно докъм 1781 г. Що се отнася до х. Иванчо, критичният анализ на всички преки и косвени податки, с които разполагаме, дава основание да се допусне, че той заминава за Букурещ доста по-късно – едва през 90-те години на XVIII в.

Малко повече информация за предприемаческата активност на х. Велчо и х. Иванчо би могло да се извлече от търговския тефтер на Христо Рачков от Габрово – един от малкото оцелели домашни извори за стопанското развитие на българските земи от края на XVIII и началото на XIX в.³ Част от съдържащите се в този тефтер сведения са известни на изследователите

¹ *Iancivici, S. Unele date despre familia Mustacov de la Gabrovo (1797–1850).* – In: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 ani.* București, 1965, p. 370.

² *Жечев, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането.* С., 1991, с. 16.

³ БИА, II А, 7807.

благодарение на публикациите на Петър Цончев върху миналото на Габрово⁴. Други са отбелязвани в по-общи съчинения, посветени на българската емиграция във Влашко и по-специално в Букурещ, или пък в трудовете на местни краеведи от втората половина на миналия век⁵. За съжаление стойността на този тефтер като градиво за реконструкция на иновационните процеси в материалния живот на подвластното християнско население за период от близо четири десетилетия (от последната четвърт на XVIII в. до началото на 20-те години на XIX в.) все още не е оценена по достойнство, поради което значителна част от данните, които биха могли да се извлекат от него, остават неизползвани⁶. Сред грижливо изписаните страници на тефтера се откриват и любопитни податки, позволяващи ни да очертаем, макар и частично, някои допълнителни щрихи от стопанската дейност на х. Велчо и х. Иванчо.

Началото на сътрудничеството между х. Христо и братя Мустакови е поставено през 1783 г.⁷ Това е втората година от самостоятелното търгуване на Христо Рачков, който начева стопанската си инициатива през 1782 г., наследявайки от баща си борч за 450 гр.⁸ По това време младият и все още неопитен габровски предприемач взема от х. Велчо катинари, продава ги на Узунджовския панаир и си докарва скромната печалба от 40 гр. През следващите четири-пет години той се „сортачва“ и с други българи и мюсюлмани за дребни, но печеливши сделки с тютюн, коприна, ножове, катинари, шарлаган, брашно. Завъртените суми действително са малки. Не можем дори да ги определим като „капитали“, защото става дума за „кяр“ в рамките на 20–30 до 100 гроша. През всичките тези начални години обаче връзките с х. Велчо не са прекъснати и тъкмо те носят по-големите печалби на Христо Рачков. Двамата успяват да продадат веднъж жито, като си поделят по 250 гр. Впоследствие печелят от ечемик по 110 гр., а при първата им обща сделка с коприна печалбата достига по 300 гр.⁹ Постепенно водещо място в търговските дела на х. Христо с братя Мустакови заема коприната, като влаганите в подобни операции средства непрекъснато нарастват, с което осезаемо се увеличават и капиталовите възможности на самите съдружници.

⁴ Цончев, П. Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания. С., 1929; Из общественото и културно минало на Габрово. С., 1934.

⁵ Жечев, Н. Цит. съч.; Трайков, В., Н. Жечев. Българската емиграция в Румъния XIV век – 1878 г. и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986; Рачева, В. За благотворителната дейност на българската емиграция от Букурещ през първата половина на XIX в. – Във: Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XX в.). С., 2003, 153–192 и др.

⁶ Единственият по-сериозен опит за анализиране на информацията от тефтера на х. Христо направи колегата Светла Янева – вж. Янева, Св. Стопански практики през Възраждането – търговският тефтер на х. Христо Рачков, опит за микроанализ. – ИПр, 2003, № 3–4, 30–67.

⁷ Цончев, П. Из стопанското минало..., с. 597.

⁸ БИА, II А 7807, с. 172.

⁹ Пак там.

Анализът на сведенията за първите десетина години от сътрудничеството на така оформилото се сдружение между Христо Рачков и Мустакови подсказва, че в самото начало общият алъш-вериш се прави за едноразови сделки с определена стока, за малки суми, и то с налични пари. Дяловото участие е винаги равно. Печалбите също се разпределят поравно, като след всяка приключена сделка х. Христо акуратно изготвя крайния баланс и разделя получените суми на две равни части. Всички тези специфики в отношенията между х. Христо и х. Велчо дават основание да се приеме, че през 80-те и началото на 90-те години на XVIII в. сътрудничеството между двамата габровлии се осъществява под формата на обикновени събирателни сдружения, като внимание заслужава още едно обстоятелство. Навсякъде в отбелязваните от х. Христо сметки фигурира само името на х. Велчо, докато брат му х. Иванчо се появява едва в записите от края на 90-те години на XVIII в., и то никога самостоятелно, което би могло да се тълкува като ясна индикация, че инициативата и ръководната роля в предприемаческата дейност на Мустакови са принадлежали на х. Велчо чак до неговата смърт.

Осезаеми промени в сътрудничеството на Христо Рачков с братя Мустакови настъпват в края на 90-те години на XVIII в. По това време контактите между двете търговски фамилии, обвързани прочее и по роднинска линия¹⁰, придобиват регулярен и целогодишен характер. Влаганите в отделните сделки капитали нарастват, разнообразяват се и формите за съвместна дейност. Все по-често се прибягва до използването на търговски кредит, разширява се кръгът на самите съдружия, като в повечето операции се привличат и други партньори, което води до преминаване и към по-висша организация на сътрудничество – от простото събирателно към командитното търговско сдружение. Паралелно с това се забелязва и преориентация на интересите – от дребни сделки с различни артикули към крупни покупки на коприна, вълна, гюлово масло, кожи (най-вече от лисици и черни котки), предназначени за износ по посока на Букурещ и Москва. На юг от р. Дунав пък се внасят значителни количества пълноценни австрийски и руски златни и сребърни монети, които в условията на вихрещите се в пределите на Османската империя анархия, кърджалийски размирици и галопираща девалвация на турските пари се превръщат в една от сигурните инвестиции не само за християните, а и за по-богатите мюсюлмани.

През 90-те години на XVIII в. чувствително се разширява и географският периметър на действие на периодично подновяваните между Рачков и Мустакови сдружения, обхващащ вече всички по-големи и по-важни търговско-занаятчийски средища из балканските провинции на Османската империя – от Русе и Свищов, през Търново, Габрово, Казанлък, Сливен, Стара

¹⁰ Цончев, П. Из стопанското минало..., с. 601.

Загора, Пловдив, Узунджово, Одрин, та чак до Солун и Цариград. В началото на XIX в., навсякъде в споменатите селища, х. Христо, х. Велчо и х. Иванчо имат свои посредници и партньори, формиращи цяла една мрежа от меркантилно мислещи и инициативни търговци, сарафи, занаятчии, сред които има българи, гърци, мюсюлмани, евреи, арменци – цял един калейдоскоп от хора и съдби, обединени от желанието да си осигурят по-добро бъдеще и да се измъкнат от мизерното си съществуване, натрупвайки все по-големи капитал и засилвайки общественото си влияние. Показателни за всички тези нови тенденции в сътрудничеството между х. Христо и братя Мустакови са няколко примера, извлечени от търговския тефтер на Христо Рачков.

Първата по-голяма обща сделка на двете габровски фамилии е осъществена през 1795 г., когато х. Христо организира „източването“ (изработването) на 300 оки коприна и с помощта на х. Велчо Мустаков успява да ги продаде във Влашко, осигурявайки си чиста печалба от 1500 гр.¹¹ На следващата година Христо Рачков се отправя лично за Букурещ и отново със съдействието на х. Велчо спечелва от поредната партида коприна 5000 гр.¹² През 1798 г. с помощта на х. Велчо търговското съдружие на х. Христо и х. Досю (друг известен габровски предприемач от онова време) изнася за Влашко коприна и други по-дребни стоки за 7304 гр.¹³ Една година по-късно, през 1799 г., х. Велчо е вече главен контрагент на Христо Рачков за продажбата в Букурещ на 1900 оки и 380 драма коприна на обща стойност 25 088 гр.¹⁴, като споменатото количество е закупено от Одрин и Сливен за период от 3–4 месеца, а вложените средства са набирани от х. Христо по три различни канала: най-голям дял – 16 521 гр. (т.е. 66% от общата сума) са получени с полици на името на х. Велчо; 7067 гр. (28%) са осигурени от сарафски сделки с руски, турски и австрийски монети и само около 1500 гр., т.е. 6%, са дадени на ръка лично от х. Иванчо, който, вероятно по друг повод, пристига от Букурещ в Свищов. През 1800 г. изнесената във Влашко коприна е вече двойно повече и достига 2520 оки на обща стойност над 50 хил. гроша, повечето от които отново са осигурени чрез полици¹⁵.

Добра илюстрация за характера на взаимоотношенията между х. Христо и братя Мустакови от онова време ни дава един любопитен препис на договор от 17 декември 1799 г.:

„Со сим нашим договором писмом уверяю какво приехме от кир Христиа Рачков коприна 529 оки [и] 200 драма и пореч петстотин и двадисят и девет оки и двестя драма, стори сума 10000 гроша и по реч десят хиляди и

¹¹ БИА, II А 7807, с. 172.

¹² Цончев, П. Из стопанското минало..., с. 599.

¹³ БИА, II А 7807, с. 60.

¹⁴ Пак там, с. 50.

¹⁵ Пак там, с. 137 и с. 203.

за харч дади 442 гроша и половина, става сата сума 10442 гр. < [20 пари]¹⁶, която коприна проводихме в Моск[в]а на Никифора [Априлов] да я продаде и колкото очисти тази коприна от продажба да са изваде напред сата харч и да си земе кир Христо капиталят, чи щото помогне Господ кяр да земе кир Христо две, а хаджи Йона и Никифор едно. Недай Боже таи и от зарар то ест на третию. Затуй даваме този туй наше писмо за уверение и са подписваме: в лето 1799, декемврия 17, Букорещ.

Уверяя горною хаджи Велчо Мустаков
Подкрепляю хаджи Иван Мустаков¹⁷

Все в същата посока на изясняване на параметрите на съдружничество между х. Христо и х. Велчо интерес представляват и два записа от 1801 г. Първият запис е направен на 3 юни 1801 г. в Търново:

„На агата що даваме за коприна полици орташки: х. Велчо, кир Янко, Маноил, Гою и ази, петима ортаци; придаваме ги на Кюсе кихая 1801 [г.] юни 3 ден, Търново.

5000 гр. – зе Гою от кир Еманоиловите полици и ги даде и им зе тавилет [а]

3500 гр. – пак кир Еманоилови [полици] дадох ми ги на агата и о [в] мен е тавилет [а]

5000 гр. – дето ми ги прати х. Велчо и тях ги дадохме за верет [на вяра, т.е. с полици] и о мене са тавилите

[Общо] 13500 гр. – сичките дадохме за верет на Трастениклиолу за коприни.¹⁸

Вторият запис е от 19 ноември 1801 г. и се отнася до реализацията на поредната партида коприна, закупена от х. Христо Рачков, и състояща се от 912 оки и 200 драма, разпределени в 8 отделни чувала:

„От тази коприна продадох на х. Дося 510 оки по 22 гр. и зех тюмюсюк от х. Георгия Друминов до Сливен [до Сливенския панаир] на вера за 11231 гр. и сега имам да ги земам. И кусура дадох на х. Велча и нея по 22 гр. на вера до Сливен и парите сас файдата да ми ги плаща по 4 гроша на кисията, а х. Георге по 4 гр. 15 пари на кисията. 1801 [г.], месец ноември 19 ден, писах туй отдолу [х. Христо има предвид, че е включил тези суми в общия си годишен баланс].“¹⁹

Че ползването на полици в съвместните операции на Христо Рачков с братя Мустакови не е инцидентно, се вижда ясно от записите в неговия тефтер за целия период на тяхното сътрудничество. Още след посещението си

¹⁶ В търговската документация от онова време със знака „<“ се е отбелязвала 1/2.

¹⁷ БИА, II А 7807, с. 186; договарът е публикуван с известни неточности и от П. Цончев в: Цончев, П. Из стопанското минало..., 475–476.

¹⁸ БИА, II А 7807, с. 192.

¹⁹ Пак там, с. 190.

във Влашко през 1796 г. например, х. Христо започва да „кярува“ от изгодни прехвърляния чрез х. Велчо и х. Иванчо на полица на трети лица при лихва от 4–5 гр. на месец на всяка кисия, т.е. на всеки 500 гроша. Първата подобна операция е реализирана през 1797 г., когато х. Христо дава с полица на х. Велчо 1500 гр., които са предназначени за друг търговец – х. Косю²⁰. На 19 декември 1799 г., при поредното си идване в Букурещ, х. Христо връчва на х. Велчо полица за 1500 гр.²¹ През 1800 г. в реализираните нови сделки с коприна, вълна и гюлово масло Христо Рачков „поема от х. Велчо пари“ под формата на полица на обща стойност 16 063 гр. и 13 пари²². Особено показателни в това отношение са и три последователни преписа на документи, подписани лично от х. Велчо или от неговия слуга Георги, първият от които се отнася до споменатата вече по-горе търговска операция от есента на 1801 г.:

„Сие наше рукописание даваме що щем да са подпишим какво зехме коприна от кира Христо Рачков грек за сума 6546 гр. и таи [тъй] имаме на файда по 4 гр. на кисията на мсц [на месец] да даваме колкото време са мине: 1801 году, мсц октомври 26 число, Букурещ:

Платец хаджи Велчо Мустаков

Копие за 2000 гр. що бях дал с тяхно писмо х. Велчово и според писмото им дадох ги на Герга Вишанова зарат да им купува зайци: 1802 [г.], януари 12 Търново и по словом две хиляди за служба хаджи Велчова:

Азе Георгия, хаджи Велчов слуга

Копие на писмото на х. Велчово що ми пишеше за тези пари горните 2000 гр. за Търново: любезно си нашего кир хаджи Христо желая ваше благополучие. 1802 януари 6, Букурещ. През онези дни ти писах сас кир Христа шуре ти и подир друго с пазарджаклията. И сега ти пиша що ти писах и парвен зарт кир Паскалюват чияк на име Георгия Вишанов да му са намериш да му дадеш 2000 гр.:

х. Велчо Мустаков“²³

Примерите за сключване на сделки за различни стоки и операции с полица между х. Христо и х. Велчо Мустаков са много, но и посочените дотук данни разкриват по убедителен начин нарастващата роля на търговския кредит в стопанската инициатива на формиращото се търговско-предприемаческо съсловие в тогавашното българско общество. Приведените по-горе записи, както и копията на изпратените от х. Христо писма до х. Велчо и

²⁰ Пак там, с. 43.

²¹ Пак там, с. 88.

²² Пак там, с. 85.

²³ Пак там, с. 186.

х. Иванчо през периода 1800–1804 г. показват как в рамките на действащото сдружение Рачков–Мустакови и едната, и другата страна все по-често започва да прибегва до сложни парични плащания чрез записи, осребрявани от трети лица в различни градове за сметка било на х. Велчо, било на х. Христо, които впоследствие се отчитат при годишната рекапитулация на натрупаните печалби. Внимателният анализ на наличните податки показва при това, че покрай предпочитанията на Велчо и Иванчо Мустакови да работят не с налични пари, а с ценни книжа, техният партньор х. Христо е принуден постепенно да си създаде нови делови контакти с широк кръг доверени лица от Свищов и Русе та чак до Цариград и Солун, готови, въпреки съществуващия риск, да вложат при съответните лихвени условия парите си в неговите търговски операции. Все в същата посока на открояване на новото в търговската практика на българите от онова време, необходимо е да се подчертае и още нещо. Изпращайки към Букурещ разни стоки, част от които братя Мустакови е трябвало да препратят впоследствие към Москва, х. Христо усвоява и други „новости“. Например от 1798–1799 г. насетне той все по-често започва да оформя закупената от него коприна в различни партии от по няколко номерирани чувала, върху всеки един от които за първи път поставя и своята търговска марка – инициалите *XHM*²⁴.

Покрай разрастването и усложняването на търговските операции, които предприема съвместно с братя Мустакови, Христо Рачков отделя и повече време за все по-грижливо водене на своето собствено счетоводство. Любопитен в това отношение е един подробно описан случай от 1800 г., при който х. Христо изгубва, вследствие на опустошителния пожар в Габрово след поредното кърджалийско нападение, всички събрани от него темюсюци, получени чрез х. Велчо и х. Иванчо. Явно притеснен, че не може да докаже какво точно е получил и дал, той отбелязва, че спорните суми ще бъдат уточнени според свидетелството на самите лица, осребрили записите на х. Велчо Мустаков. Прочее, запазените документални свидетелства за съдружническата дейност на х. Христо с х. Велчо и х. Иванчо Мустакови хвърлят светлина и върху други малко изследвани от родната ни историопис аспекти на личните отношения между търговските партньори от периода на Ранното българско възраждане, предлагайки по този начин добра илюстрация за настъпващите ментални промени в поведението на по-меркантилно настроените представители на подвластното християнско население.

В тефтера на х. Христо липсват сведения за общи сделки с х. Велчо и х. Иванчо от 1805 г. нататък. За съжаление причините за подобно рязко прекратяване на деловите контакти с братя Мустакови са неясни. Трудно е да се прецени и по чия инициатива се стига до подобна развързка. Дали някакъв

²⁴ Пак там, с. 53.

съдружнически спор или парично недоразумение са помрачили дългогодишното доверие между някогашните ортаци? При липсата на автентични документални свидетелства можем само да гадаем, но в работен порядък бих потърсил евентуалния отговор на този въпрос в поне две посоки.

Първата възможност е свързана с преждевременната кончина на х. Велчо Мустаков, за която няма все още данни кога точно е настъпила, но със сигурност тъкмо през първото десетилетие на XIX в. Смъртта на по-големия брат, който е притежавал повече опит и по-широк размах на действие и който се е ползвал с повече авторитет, неминуемо се е отразила на предприемаческата дейност на х. Иванчо. Политическите сътресения и социалните катаклизми в османското общество през последните години от управлението на Селим III, всеобщата несигурност и анархия в Румелия, както и започналите бунтовни събития в Сръбско и в северозападните български земи представлявали сериозно изпитание, допълнително подтикнало х. Иванчо да ограничи контактите с партньорите си от Търновско и Габровско. Постепенно той се оттегля от общите сделки с тях и насочва вниманието си към по-сигурни и по-малко рискови източници за печалба като изкупуване например на перспективни недвижими имоти в Букурещ, съдружнически операции с други българи от Влашко, Сръбско или от Виена, организиране на фабрично производство на фиде (от 1815 г.) и др.п.²⁵

Второто възможно обяснение за прекратяване на съдружието между х. Христо и братя Мустакови би могло да се изведе от преориентацията на търговските интереси на самия Христо Рачков към други партньори сред българската емиграция във Влашко, Молдова и Русия. В действителност и след 1805 г. той продължава успешно да върти алъш-вериш по старите дестинации (от Казанлък, Габрово, Търново и Свищов към Букурещ и Москва) с коприна, вълна и гюлово масло – все стоки, заради които почти двадесет години той си сътрудничи с братя Мустакови, но в бележките му все по-често се откриват сведения за делови контакти с българи от Ловеч, Русе, Враца²⁶, а сред съдружниците и посредниците му се открояват вече други лица като Никифор и Христо Априлови от Москва, Костаки Цика от Цариград, Никола и х. Филип от Враца, Петър х. Стоян от Хасково, Енчо х. Димо от Лясковец и др.

Специално внимание измежду новите партньори на х. Христо заслужават братята Априлови, които първоначално заместват, а впоследствие и напълно изместват х. Велчо и х. Иванчо Мустакови от ключовите им позиции в канала на габровчани за търговия с Русия. Любопитно е да се отбележи, че според едно писмо, изготвено в Русе на 12 януари 1803 г., х. Христо започва да контактува по въпросите, засягащи износа на коприна в Москва, директно

²⁵ Жечев, Н. Цит. съч., с. 13.

²⁶ БИА, II А, 7807, с. 110.

с Никифор Априлов, без да се ползва, както е било в предходните години, от посредничеството на х. Велчо Мустаков, още през 1802 г.²⁷ Доверието между Христо Рачков и братя Априлови постепенно нараства, като през 1805 г. общият „хисап“ на х. Христо с Никифор Априлов достига сериозната сума от 47 225 гроша²⁸, през 1806 г. е за 41 135 гр.²⁹, а през следващите години партньорството между двамата не само се запазва, но и продължава да се разширява. Това именно обстоятелство – стремежът на х. Христо да съхрани извоюваните вече позиции в търговията на север от Дунав и по посока Русия, както и да закрепил контактите си със заможните цариградски лихвари, дава основание да се предположи, че първопричината за „разделянето“ между х. Христо и представителите на фамилията Мустакови не е свързана с някакво решение на последните да се „отдръпнат“ от общите съдружия, а произтича по-скоро от желанието на понатрупалия вече опит и самочувствие Христо Рачков да избегне „двойното“ посредничество при реализиране на своите сделки – веднъж чрез братя Мустакови в Букурещ и втори път чрез братя Априлови в Москва.

Независимо кое от предложените възможни обяснения за прекъсването на бизнес връзките между двете габровски фамилии ще се окаже по-приемливо, едно е сигурно. Фрагментарните податки от тефтера на х. Христо представят х. Велчо и х. Иванчо Мустакови като широко скроени и с укрепостено поведение предприемачи. Без да робуват на старите еснафско-занаятчийски традиции, още в края на XVIII в. те се впускат със завиден замах и самочувствие в голямата балканска търговия и, боравейки с големи капитали, бързо овладяват приемите на модерното меркантилно мислене. През първите години на XIX столетие братя Мустакови са вече едни от най-богатите и влиятелни българи в Букурещ. Те разполагат със солидни материални ресурси и със самостоятелна мрежа от посредници и съдружници, организират печеливши сделки с разнообразни стоки на широк периметър и се ползват с доверието на заможни партньори от Русия, Влашко, Молдова, Австрия. В общи линии те са преуспели хора, които освен всичко притежават и една много по-мощна и амбициозна визия за собствената си роля не само в стопанския, но и в обществения и в политическия живот на подвластното балканско население. Визия, която през следващите десетилетия ще бъде възприета и от техните наследници и която ще ги открои като едни от най-ярките и дейни личности в средите на тогавашната българска емиграция.

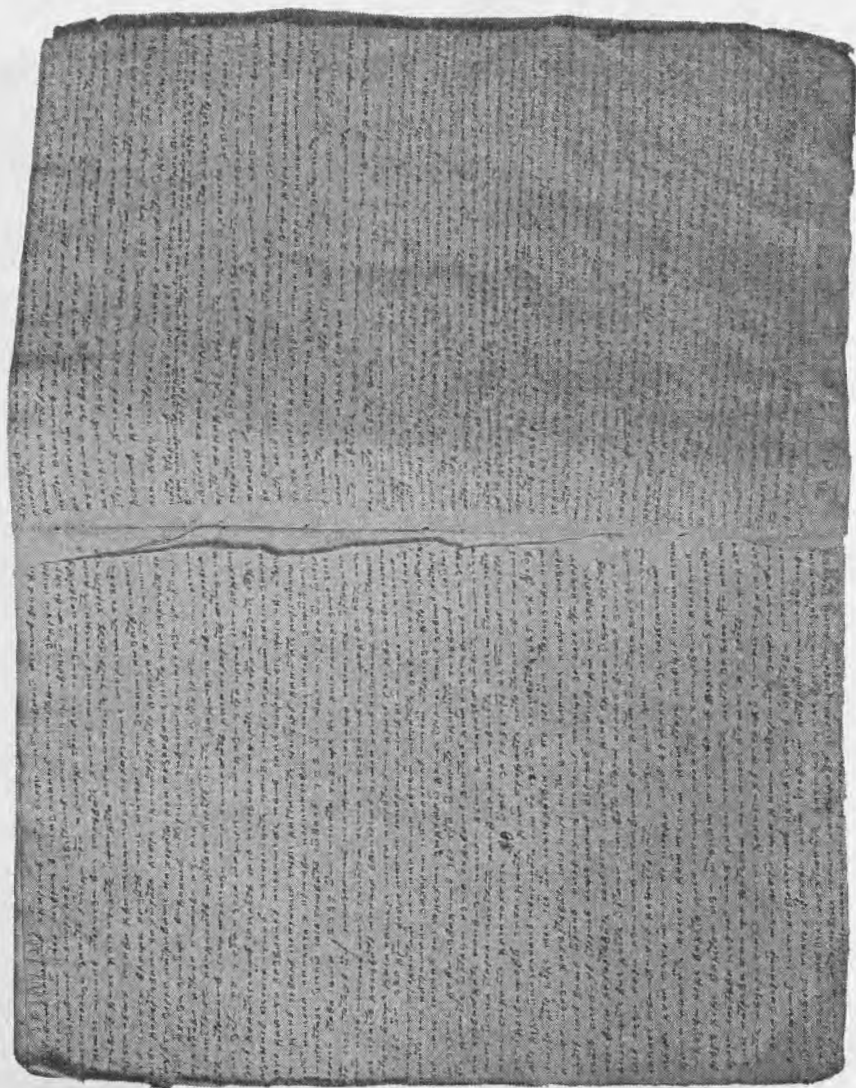
---

²⁷ Пак там, 204–205.

²⁸ Пак там, с. 110.

²⁹ Пак там, с. 201 сл.

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several columns and is difficult to decipher due to its low contrast and cursive style.]

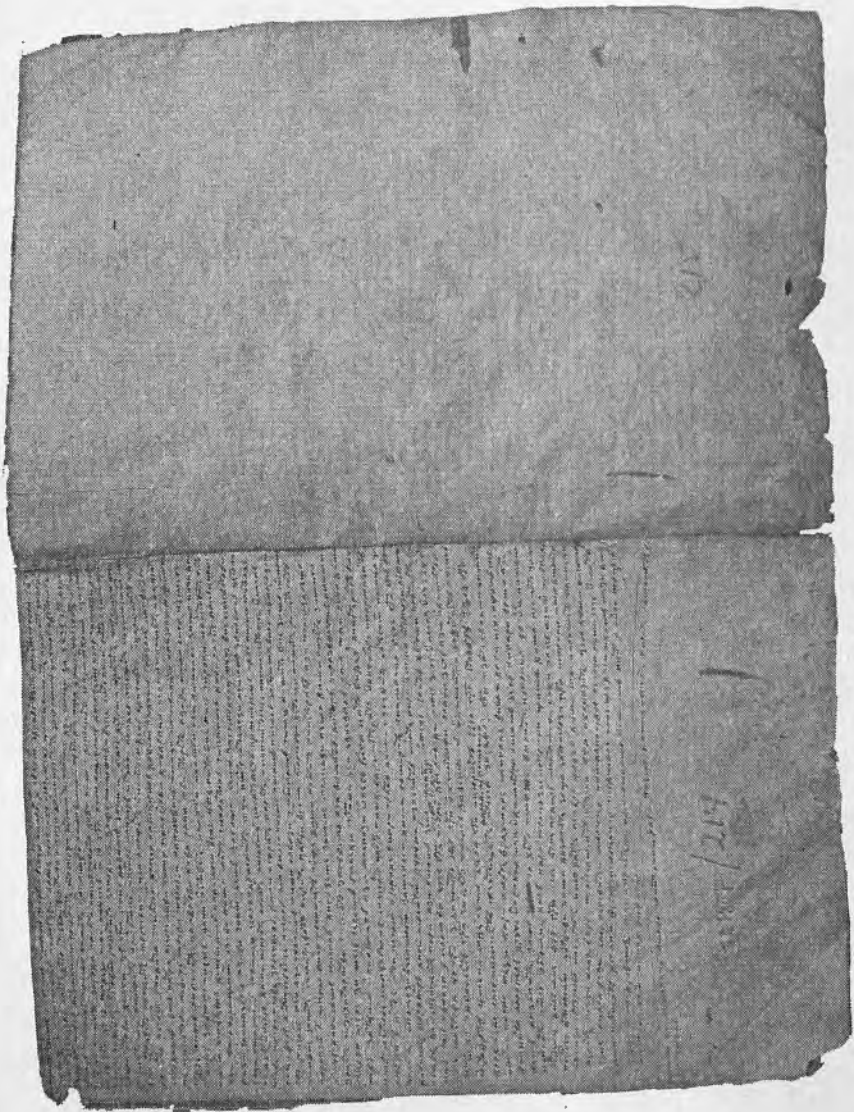
112 / 1000

112 / 1000

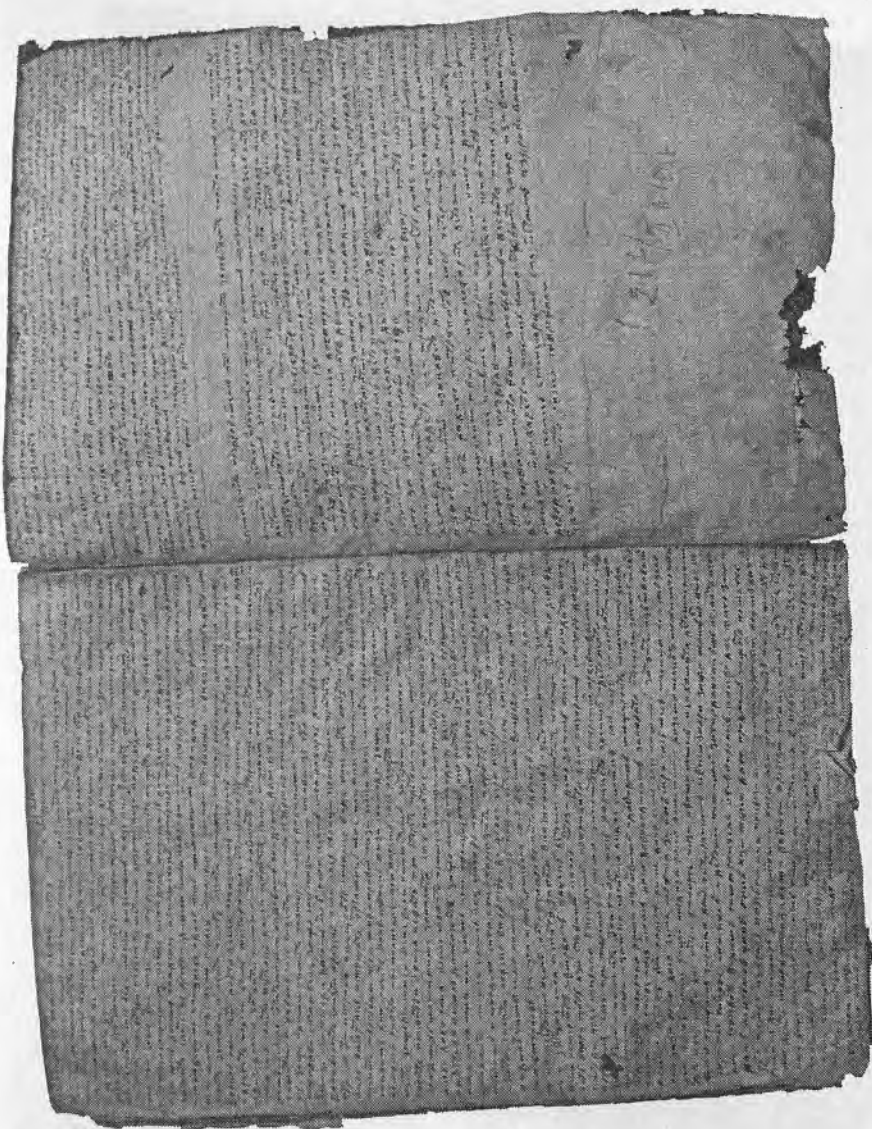
[Faint, mostly illegible handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript.]

1701/21

1701/21

CONCERNING THE BENEFIT OF UNITING
(NOTES ON THE JOINT TRADE ACTIVITIES OF
THE MUSTAKOV BROTHERS AND HADJI HRISTO
FROM GABROVO)

PLAMEN MITEV

In his trade memo-book Hadji Hristo, who was one of the most prominent and influential merchants of Gabrovo from the end of the 18th and the beginning of the 19th century, kept copies of four letters to Hadji Velcho and Hadji Ivan Mustakov, concerning joint deals made between 1800 and 1804. During that time the two brothers Mustakov are already settled in Bucharest and are engaged in intense contractor activities. Though fragmental, the information, which could be derived from Hadji Hristo's letters, as well as from some other notes in his memo-book, allows reconstructing at least part of the economic initiative of the Mustakovs. This helps to outline their mediator role for the prosperity of the already establishing stratum of wealthy merchants and manufacturers from Gabrovo during the period of the Early Revival. The preserved documental evidence throws light on the personal relationship between the trade partners. In this way it offers a good illustration of the mental changes setting in the behavior of the more mercenary minded representatives of the subordinate Christian population.